ESTE RENAȘTEREA CAZUISTICII DESPRE CAZUISTICĂ?

Autor: Teodora Ciobanu | 5 noiembrie 2021

Spre finalul secolului al XVII-lea, cazuistica părea să fie iremediabil condamnată, odată cu critica monumentală făcută de gânditorul Blaise Pascal în *Scrisori provinciale* (1657). Acesta îi acuza pe preoții iezuiți care o practicau de faptul că încurajau o formă de laxism și relativism moral prin exagerarea importanței contextului în evaluarea gravității unui păcat. Împrejurările complexe ale unei decizii umane erau mai degrabă transformate în circumstanțe atenuante care concurau cu însăși porunca divină. Însă, după aproximativ trei secole, cazuistica este redescoperită în domeniul bioeticii, fiind propusă ca paradigmă de decizie și acțiune care facilitează întemeierea solidă, ancorată în context, a unor hotărâri luate de cadrele medicale în situații dilematice. În acest sens, lucrarea de referință este *The Abuse of Casuistry: A History of Moral Reasoning* [„Abuzul de cazuistică: O istorie a gândirii morale”], publicată în 1989 de profesorii Albert R. Jonsen și Stephen E. Toulmin. Cum cazuistica a fost încă de la apariția ei menită să rezolve, pe lângă cazuri medicale, și situații excepționale de natură teologică, juridică, politică și economică, dezbaterea cu privire la renașterea ei s-a extins rapid, dând naștere unei vaste literaturi interdisciplinare.

Fără a dori să minimizez în vreun fel contribuția enormă pe care demersul celor doi gânditori o reprezintă prin simplul fapt de a redeschide această discuție în spațiul academic, scriu acest comentariu din dorința de a clarifica un aspect esențial cu privire la „noua cazuistică”, care i-ar rămâne probabil necunoscut unui cititor nefamiliarizat cu „vechea cazuistică”. Mai exact, în următoarele rânduri voi discuta motivul pentru care consider că este posibil ca, în ciuda aparențelor, această renaștere a cazuisticii să nu fie despre cazuistică. Teza mea poate fi ilustrată cel mai simplu printr-o comparație între definițiile din trecut și cele din prezent ale acestei practici.

Mai întâi de toate, cazuistica se referă la analiza unor cazuri particulare de decizie în care circumstanțele complexe și dificile îngreunează descoperirea celei mai bune

rezolvări. Din acest punct de vedere, fiecare dintre noi este familiarizat cu astfel de situații, iar recunoașterea existenței lor pare chiar un truism. În calitate de ființe umane limitate și decidente, suntem în fiecare zi nevoiți să facem alegeri de o însemnătate mai mică sau mai mare. Tocmai de aceea, de cele mai multe ori, credem că putem mai degrabă *să intuim* hotărârile pe care trebuie să le luăm, această intuiție bazându-se pe un amestec între înclinațiile, experiențele și sentimentele noastre. Faptul de a lua o decizie sau alta pare mai degrabă neutru, fiind pur și simplu necesar funcționării noastre în societate. Conștient sau nu, în multe astfel de momente ne aflăm într-o *paradigmă a norocului moral*, adică, simplu spus, considerăm că suntem într-o poziție privilegiată care ne permite să nu ne asumăm consecințele pozitive sau negative, intenționate sau neintenționate, care decurg cu necesitate din deciziile noastre. Practicăm o formă de cazuistică dintr-un reflex de supraviețuire, ghidați de intuiție. Însă poate fi capacitatea noastră decizională redusă doar la asta?

Răspunzând negativ la această întrebare, ne apropiem de o definiție mai precisă a cazuisticii. Deși se ocupă într-adevăr de cazuri particulare, această practică presupune tocmai opusul abordării deja menționate. A gândi și a acționa cazuistic înseamnă a presupune că mintea umană este nevoită să justifice discursiv hotărârile, nu să le intuiască, și să delimiteze între deciziile corecte și incorecte, morale și imorale, fapt ce implică în mod necesar conștientizarea și asumarea consecințelor lor. Acest proces duce la părăsirea paradigmei norocului moral și a intuiției și la intrarea în universul *dilemelor morale* și al *rațiunii practice* și, într-o anumită măsură, al celei teoretice. În această nouă paradigmă, deciziile individuale nu sunt niciodată neutre, din simplul fapt că toate implică un cost de oportunitate. Cu alte cuvinte, dacă în cele mai multe dintre situații am fi acționat altfel, viața noastră și a celor din jur ar fi arătat mai mult sau mai puțin diferit. Din acest motiv, în interiorul acestei paradigme suntem obligați să ne întemeiem deciziile și să le analizăm. Astfel descoperim că multe dintre ele sunt, de fapt, dileme morale presante.

Chiar și așa, suntem departe de a ajunge la definiția exactă a cazuisticii. Pentru că, odată ce am pătruns în acest univers al moralității și rațiunii, realizăm că înțelegerea analizei cazurilor este dependentă de conținutul universului moral în care trăim și de criteriile pe care ni le conferă rațiunea pentru a face anumite alegeri. Dilemele morale se raportează la o *anumită* moralitate și *un anumit fel* de a înțelege rolul rațiunii, existând *anumite* standarde pe baza cărora le evaluăm amploarea. Ne lovim astfel de ceea ce constituie, cred eu, dezbaterea esențială cu privire la definiția cazuisticii – care este diferența dintre modul în care era înțeleasă în contextul creștin (infuzat în bună măsură de filozofia greacă și de iudaism) al secolelor XV-XVII („vechea cazuistică”) și reinterpretarea ei în contextul pluralist al secolelor XX-XXI („noua cazuistică”)? Sunt aceste două practici asemănătoare sau mai degrabă ontologic distincte tocmai din cauza arhitecturii universului moral în care au fost concepute? A conveni asupra unei definiții a cazuisticii presupune, întâi de toate, a răspunde acestei întrebări.

În secolele XV-XVII, cazuistica se dezvoltă dintr-o necesitate teologică, și anume aceea de a înțelege și aplica în mod corect poruncile și virtuțile cardinale și creștine universale în situații umane particulare. Însă sunt considerate *dileme morale* numai acele cazuri particulare în care există un conflict între două sau mai multe virtuți, porunci sau responsabilități creștine. Un exemplu în acest sens l-ar putea reprezenta cazul unui tânăr de 16 ani care devine conștient de faptul că este crescut de un tată abuziv, mamei sale fiindu-i imposibil să schimbe în vreun fel această tragică situație. Pe de o parte, el trebuie să își iubească și să își asculte părintele, în virtutea faptului că este tatăl său. Pe de altă parte, este evident că judecata celui din urmă este viciată, dominată de neputințe, impulsuri și emoții și că binele copilului este într-o mare măsură pus în pericol. Decizia de a se rupe de familia sa i-ar putea face viața mai bună, dar este la fel de posibil să producă o ruptură care ar afecta-o enorm pe mama sa.

Miza unei astfel de hotărâri este deci păcatul sau comiterea unui act imoral care ar avea consecințe negative semnificative asupra întregii familii. Simplul apel la integritatea și demnitatea umană intrinsecă fiecărei persoane sau la porunca ascultării de părinți este inutilă. De aceea situațiile analizate de cazuistică mai sunt numite și *cazuri de conștiință* – decidentul își folosește judecata pentru a analiza soluțiile pe care le are în contextul unic în care se află, fiind conștient că trebuie să își asume toate posibilele consecințe care decurg din alegerea sa. Pe lângă identificarea cât mai precisă a valorilor aflate în conflict, cazuistica mai presupune descoperirea și examinarea unor dileme morale cât mai similare, care au fost deja soluționate, și care ar putea, prin analogie, să facă lumină în desișul de circumstanțe ale cazului curent. Datorită contextului creștin, cazuistica s-a aflat în strânsă legătură cu Taina Spovedaniei, preotul fiind cazuistul care se confrunta cu mii de astfel de situații dilematice de-a lungul experienței sale. El avea misiunea de a stăpâni această practică la perfecție și de a o folosi pentru îndrumarea credincioșilor, care erau de multe ori neputincioși în fața dilemelor morale și profund îngrijorați de modul în care propriile decizii le puteau afecta însăși mântuirea.

Deși diminuată de recunoașterea necesară a caracterului constrângător al contextului, care, în viața reală, face imposibil ca decizia morală să fie luată în termeni strict absoluți și principiali, dimensiunea deductivă a acestui tip de raționament moral nu este pusă sub semnul întrebării. Cazuistica este aplicată pe un fundal moral sau religios comun, în care nu există ambiguitate cu privire la criteriile pe baza cărora sunt evaluate soluțiile. Cu mari eforturi, sunt păstrate într-o unitate armonioasă atât dimensiunea universală a unei decizii morale, luate de un *homo moralis* sau de un *homo religiosus,* hotărât să trăiască la înălțimea standardelor obiective ale realității, care transcend orice contingență, cât și dimensiunea particulară a unei alegeri etice, luate de un *om decident*, de multe ori asemănător lui *homo economicus*, care trebuie să acționeze în interiorul, nu împotriva constrângerilor temporale, spațiale și sociale în care trăiește.

Chiar dacă această prezentare a modului în care era concepută cazuistica secolelor XV-

XVII este succintă, ea reflectă totuși tipul de univers moral în care era aplicată. În acest sens, versiunea propusă de Toulmin și Jonsen este radical diferită (așa cum este, fără îndoială, și contextul ei). Aceasta pornește de la o experiență a celor doi în cadrul Comisiei Naționale pentru Protejarea Subiecților Umani din Cercetarea Biomedicală și Comportamentală din Statele Unite ale Americii, unde mai mulți doctori și cercetători, care provin din culturi foarte diferite, analizează mai multe cazuri de abuz, pe care încearcă să le încadreze în diverse taxonomii, în funcție de natura dificultății pe care o presupun și de circumstanțele lor, spre a determina în final care dintre ele au fost soluționate adecvat. În ciuda tuturor diferențelor identitare dintre membrii Comisiei, evaluările lor sunt identice. Însă, relatează Toulmin și Jonsen, în momentul în care aceiași oameni sunt rugați să discute pe larg principiile și valorile pe baza cărora au ajuns la aceste concluzii comune, se naște o dezbatere în contradictoriu care pare fără de sfârșit.

În urma acestei întâmplări, autorii trag câteva concluzii generale cu privire la cele mai bune moduri de a lua decizia corectă în situații dilematice. Ei susțin că întemeierile axiologice din spatele soluțiilor oferite de medici și cercetători în aceste cazuri dificile sunt inutile, ba chiar detrimentare adoptării unor decizii practice larg acceptate. Însă cea dintâi metodă, în care sunt analizate prin analogie mai multe cazuri asemănătoare, este suficient de solidă și eficientă încât să asigure găsirea unor soluții care au consecințe pozitive atât la nivel individual, cât și la nivel social. Autorii consideră că, în situația de mai sus, Comisia s-a folosit în mod intuitiv de cazuistică, motiv pentru care trebuie demonstrat că aceasta a fost desființată pe nedrept de către Pascal. Toulmin și Jonsen doresc să recupereze reputația acestei practici mai ales în domeniul bioeticii.

Deși „noua cazuistică” păstrează structura formală a „vechii cazuistici”, este clar că aceasta nu concepe situația dilematică ca pe un conflict între valorile creștine sau virtuțile clasice, ci mai degrabă ca pe o *problemă pragmatică* care trebuie rezolvată în așa fel încât costurile negative la nivel individual și social să fie minimizate cât mai mult posibil. Nimic din acest demers nu are loc în interiorul vreunui univers moral. Dimpotrivă, orice apel la structuri morale obiective sau la principii universale este respins ca fiind o înclinație dogmatică. Cazuistica reprezintă astfel o metodă strict inductivă, un instrument neutru, asemenea unei scheme, prin care o informație deosebit de încâlcită poate fi ordonată. În joc nu se mai află conștiința împovărată a decidentului care se luptă să afle cum poate să acționeze într-un acord mai mare cu virtutea sau cu poruncile lui Dumnezeu, ci doar încercarea lui de a rezolva cât mai bine o problemă care îi ridică anumite dificultăți de ordin practic.

Toulmin și Jonsen justifică această reinterpretare prin pluralismul prezent pretutindeni în societatea contemporană, care este imposibil de omogenizat, mai ales într-o situație în care este vorba despre luarea unor decizii practice urgente. Totuși, ei susțin că „noua cazuistică” nu încurajează o formă de relativism, ci doar pune accentul cuvenit pe

importanța circumstanțelor care determină luarea unor decizii morale. Ei consideră că acest aspect a fost în totalitate neglijat de teoriile etice moderne raționaliste, care nu mai îndeplinesc scopul antic de a ghida comportamentul individului în viața de zi cu zi, ci doar dau naștere unor sisteme abstracte, lipsite de o mizã practică reală. Cu alte cuvinte, pentru cei doi autori, excesele teoriilor etice moderne, care sunt fără îndoială vinovate de o decontextualizare brutală a deciziilor morale, constituie un motiv suficient pentru propunerea unei teorii morale alternative la fel de radicale. Această teorie presupune debarasarea totală de principiile universale și, implicit, de posibilitatea existenței unor aspecte obiective ale realității care, în exigența lor, îl îndeamnă pe om să își desăvârșească viața. Alternativa propusă de Albert și Jonsen implică abdicarea în fața pragmatismului și utilitarismului, în fața contingenței sociale și ideologice, care relativizează, fără excepție, orice valoare sau principiu.

Tocmai din cauza acestor diferențe de natură pe care le-am evidențiat mai sus, cred că orice persoană care este în mod legitim încântată de această redescoperire trebuie să o trateze cu o anumită doză de precauție și scepticism. În ciuda faptului că Toulmin și Jonsen dedică o mare parte din cartea lor prezentării contextului secolelor XV-XVII, îl tratează numai ca pe o simplă întâmplare istorică, din care extrag și păstrează arbitrar anumite aspecte de formă compatibile cu abordarea pragmatică de care sunt interesați. În mod paradoxal și ironic, ei înșiși ajung să fie vinovați de aceeași decontextualizare pe care o critică la teoriile etice moderne. Asta din cauza faptului că, prin definiție, pluralismul implică coabitarea mai multor seturi de valori, valori care *sunt* însă înrădăcinate *profund* în identitatea oamenilor și constituie universul lor moral – fapt valabil și pentru acele persoane care se află în ipostaza unor decidenți publici. Așadar, a le impune acestora utilizarea unui simplu instrument care are o dimensiune axiologică și metafizică neutră, cu scopul de a înlocui în totalitate valorile și credințele lor personale, este un demers la fel de impersonal ca cel al filozofilor morali raționaliști, care transformă etica într-un sistem abstract.

Speranța mea este că, în viitorul apropiat, va fi concepută o nouă „nouă cazuistică” – o recuperare care, de data aceasta, va aduce cu sine toată complexitatea acestei practici, fără a o compromite. Altfel, argumentele lui Pascal împotriva cazuisticii vor deveni deodată mult mai întemeiate decât în trecut.

Imagine: Pietro Antonio Novelli – „Beichte, aus einer Serie der sieben Sakramente” (1779); Sursa: Wikimedia Commons